

KLANICZAY GÁBOR

ÚJ EREDMÉNYEK A SZENTKULTUSZ KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁBAN

A szentek tisztelete a késő antikvitástól a középkor végéig (s a katolicizmusban napjainkig) a kereszténység egyik legfontosabb kultuszformája. Történetét kutatva nemcsak a különböző korok vallásos világméretű képéről kapunk színes képet, hanem az egész társadalomról, annak jogszokásairól, hétköznapi életéről, idealjairól és hiedelmeiről, az egyházi és világi hatalom – a modern korban egyház és politika viszonyáról is. Nem véletlen, hogy a történeti kutatás a rokon diszciplínákkal – művészettörténettel, irodalomtörténettel, vallástörténettel, régészettel, néprajzzal – karöltve megkülönböztetett figyelmet szentelt neki. Az utóbbi évtizedekben, a történettudomány interdiszciplináris átalakulása során ez lett az egyik legnépszerűbb területe a művelődéstörténeti kutatásoknak mind Magyarországon, mind nemzetközi viszonylatban. A következőkben ezekről az eredményekről adok egy rövid áttekintést – ebbe az együttesbe illeszkedik, ezt gazdagítja a *Korunk* jelen számának tematikus összeállítása is.

A szentkultusz kutatása új korszakának bemutatását az amerikai Peter Brown angolul 1980-ban megjelent *A szentkultusz kialakulása a latin kereszténységben* (magyar fordítás: 1993) című könyvével kezdem, mely iskolát teremtett a keresztény mártírok kultuszából a 3–4. században kialakuló késő antik szenttisztelet és ereklyekultusz történeti antropológiai szempontú vizsgálatában. Az ő kutatásai nyomán irányult a figyelem a szentkultuszt felkaroló késő antik püspökök (Athanasziosz, Szent Ágoston, Szent Ambrus) központi szerepére a szent-patronus tiszteletének fellendítésében, továbbá a csodás közvetítőszereppel felruházott szent ereklyéket

A 13. századtól kezdve a szentek életét, csodáit nemcsak a szentté avatási eljárások gazdag dokumentációja örökítette meg a korábbiaknál sokkal részletesebben, megsokszorozódott a róluk készített legendák, liturgikus költemények, képi ábrázolások száma is. A szentek példájának felmutatása az új stílusú prédikáció egyik legfontosabb hivatkozási pontja lett.

körülvevő szertartások és hiedelmek elemzésére. Peter Brown magyar tanítványa, Sággy Marianne két könyvet is publikált e témában: *Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában 366–384* (2003) és *Isten barátai. Szent és szentélet-rajz a késő antikvitásban* (2005). A késő antik és kora középkori szentkultusz Magyarországhoz is kötődő emblemikus alakját, Tours-i Szent Mártont, születése 1700. évfordulója alkalmából két nagyszabású tudományos konferencia tárgyalta, 2015-ben Szombathelyen, 2016-ban Budapesten és Pannonhalmán. Ebből az alkalomból megjelent Dejcsics Konrád új, kiegészített fordításában a róla készült klasszikus forrás, Sulpicius Severus: *Szent Márton Élete – Levelek – Dialógusok* (2016).

A kora középkorban Közép- és Kelet-Európa 8–9. századi megtérítése új jelentőséget adott az ebben kulcsszerepet játszó, kolostoralapító, gyakran vértanúhalált halt misszionáriusoknak. E csoportba tartozott többek között Szent Bonifác (+754), Germánia apostola, Szent Adalbert (+997), a pogány poroszok által megölt prágai püspök, Lengyelország, Csehország és Magyarország majdani védőszentje, valamint az ő tisztelője, életrajzírója és követője Querfurti Szent Brúnó (+1009), végül pedig az 1046-os magyar pogánylázadásban életét veszítő Szent Gellért csanádi püspök. Szent Adalbert és Querfurti Brúnó legendája a közelmúltban jelent meg egy kétnyelvű forráskiadványban: Klaniczay Gábor (szerk.): *Saints of the Christianization Age of Central Europe* [Közép-európai szentek a kereszténységre térítés időszakából] (2013), ahol Cristian Gaşpar értő bevezető tanulmánya képet ad a Szent Adalbert személye és legendái körül az évezredfordulós ünnepek kapcsán kibontakozott intenzív lengyel–német polémiákról. Querfurti Brúnó életéről a szegedi Halmágyi Miklós jelentetett meg érdekes új elemzést (Belvedere Meridionale 2008). Szent Gellért munkásságáról, legendáiról és kultuszáról 2015-ben rendeztek konferenciát Temesvárott; a közép-európai szentlegendák latin–angol szövegét a CEU Pressnél publikált sorozat megjelenés előtt álló második kötetében Cristian Gaşpar bevezető tanulmányától várható érdekes új meglátások Gellért „Kislegendája” és „Nagylegendája” sokat vitatott datálásának a kérdésében.

A mártírhálalt vállaló misszionáriusok mellett a vallásos aszkézis bajnokai, a civilizált világnak hátat fordító remeték is jelenős figyelmet kaptak a 10–11. századi szentkultuszokban. A fent említett *Saints of the Christianization Age* kötet tartalmazza a legkorábbi magyar földön született szentlegenda, a két Szent István kori zobori remete, Szent Zoerard-András és Benedek a pécsi Mór püspök által írt legendája latin–angol szövegét, a horvát Marina Miladinov fordításával és kommentárjaival, melyek összefoglalják a legújabb lengyel és szlovák kutatás velük kapcsolatos eredményeit is. A két remetéről szóló legrészletesebb mű a pannonhalmi bencés Sólomos Szilveszter könyve: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon* (1996).

Míndezen után térjünk rá a középkori magyar szentkultusz legjelentősebb szereplőire: az Árpád-házból származó szent királyokra, akiknek legendáit Kurcz Ágnes és Csóka J. Gáspár szép új magyar fordításában jelentette meg Érszegi Géza (1982, 2000²). A magyarságot „apostolként” megtérítő Szent István (+1038) legendáival, kultuszával a magyar történeti kutatás sokat foglalkozott már (Bartoniek Emma, Guoth Kálmán, Györffy György, Kristó Gyula és Gericz József nevét emelném ki). A millennium körüli ünnepek során több konferencia is foglalkozott Szent István kultuszával – 2000-ben Tihanyban a történészekkel együtt irodalmárok, művésztörténészek, néprajzkutatók vitatták meg e kultusz hosszú évszázadait: Bene Sándor (szerk.): *„Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai* (2006). Ugyancsak az évfordulóra Veszprémy László kitűnő antológiát állított össze a róla szóló forrásokból és tanulmányokból: *Szent István és az államalapítás* (2003). Magyar Zoltán a folklór és a néprajz oldaláról közelítette meg a kultuszt *Szent István a*

néphagyományban (2000) című könyvében. Az István-legendáról Thoroczkay Gábor elemzéseiben születtek a legújabb eredmények, melyeket az *Írások az Árpád-korról* (2009) című kötetében tett közzé. Egy újabb jelentős kötet jelent meg a Székesfehérvárott Szent István halálának 975. évfordulóján, 2013-ban rendezett kiállítás alkalmából: *István, a szent király* címmel.

Szent Istvánt 1083-ban avatták szentté, egy olyan ünnepsorozatban, amelyben négy másik magyar szentet, a már említett Zoerard-Andrást, Benedeket, Gellértet, valamint a szent apostol-király fiát, Imre herceget emelték az oltárra. A szentté avatások kezdeményezője, I. László egy bő évszázaddal később (1192-ben) maga is szentté lett avatva. A három Árpád-házi uralkodószent szinte minden más szentét elhomályosító magyarországi kultuszát elemezve a 20. századi kutatás (Deér József, Dümmerth Dezső) a szakrális királyság eszmekörének sajátosan magyar, keresztény változatát vélte felismerni. Ezt a megközelítést kritikusan tovább gondolva *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek* (2000) című könyvemben (átdolgozott angol változat: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe* – 2002) amellet érveltem, hogy e szenttípus, mint azt a cseh František Graus, a német Erich Hoffmann vagy a francia Robert Folz bemutatták, a középkorban frissen kereszténységre tért országokban szinte mindenütt felbukkant, és az egyház és a királyi hatalom együttműködésének záloga lett. I. István szent „kortársai” közé tartozott az angol Hitvalló Edvárd (†1066), II. Henrik német-római császár (†1024), a cseh Szent Vencel (†936), a norvég Szent Olaf (†1030), a dán Szt. Knud (†1086), a svéd Szt. Erik (†1160), sőt a 12. században, a császárság és a pápaság közötti viszályok idején, egy ellenpápa által 1165-ben szentté avatott Nagy Károly császár is. A magyarországi szent király kultuszokat ebben az európai összefüggésben, a többi e típusba sorolható uralkodószent anyagával összehasonlítva lehet igazán értékelni, felmérni az e téren mutatkozó kölcsönhatásokat, átvételeket és így fellelni az eredeti jellegzetességeket.

A szűziesség ideáljává formált Szent Imre herceg kultuszát például nehezen lehetne értékelni anélkül, hogy figyelembe vegyük nagybátyja, II. Henrik császár vagy Hitvalló Edvárd ugyanebben a korban gyökerező kultuszát. Szent Imre dokumentumainak kutatásában egyébként komoly előrelépést hozott születésének ezredik évfordulója 2007-ben: egy kiállítás és a Kerny Terézia által szerkesztett *Szent Imre 1000 éve* című tanulmánykötet tanúskodik erről, melyhez egy másik könyv is társult: Lőrincz Tamás (szerk.): *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről* (2007).

A legnépszerűbb uralkodószent azonban Szent László (1077–1095) lett, az *Athleta Patriae* címmel kitüntetett „lovagszent”, akinek kultuszáról a (Mezey László és Gericz József által elemzett) legendák és a krónikák mellett egy igen gazdag ikonográfiai emléksor is tanúskodik. Mintegy félszáz középkori magyar templom falképei örökítették meg Szent László históriáját, a kerlési csatában a kun vitézzel folytatott harcát. E freskóciklus értelmezése már az elmúlt fél évszázadban szenvedélyes viták tárgya lett: keleti (pogány, samanisztikus) vagy nyugati (lovagi kultúrához kötődő) tradíciók nyilvánulnak-e meg ebben a különleges képsorozatban (az előbbi oldal mellett László Gyula és Vargyas Lajos, az utóbbi mellett Vizkelety András és Marosi Ernő érvelt). Az elemzésekhez érdekes művészettörténeti megfigyelésekkel járult hozzá a csehszlovák Vlasta Dvořáková és a román Vasile Drăguț is.

Az újabb kutatások egy első meghatározó összegzését László Gyula utolsó, Kerny Terézia által sajtó alá rendezett, *A Szent László-legendá középkori falképei* (1993) című könyvében olvashatjuk. E kötet azonban korántsem zárta le ezt a kutatást. Kerny Terézia szinte évente jelentkezett egy-egy új, Szent László kultuszával kapcsolatos tanulmánnyal – tragikusan korai halála miatt sajnos az általa évtizedeken át készí-

tett nagy Szent László-monográfia egyelőre kéziratban maradt – remélhetőleg hamarosan avatott sajtó alá rendezőre talál. A Szent László-freskók elemzésén sokat lendített számos új falkép felfedezése, közzététele, melyek vizsgálatával Wehli Tünde, Lángi József és Jékely Zsombor számos új elemmel tudta gazdagítani a korábbi megfigyeléseket. Legújabbán a szlovák Ivan Gerát Szent László és Szent György, a két „harcos szent” középkori kultuszának összefüggéseiről jelentetett meg könyvet (2011).

A Szent László kultuszával kapcsolatos kutatások másik nagy újdonsága a szent királyról készített prédikációk kiadása volt, ami Madas Edit nevéhez fűződik. Két-nyelvű, latin–magyar változatban közölte az általa feltárt 13 középkori prédikációt, Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát és az Érdy-kódex már korábban ismert, középkor végi prédikációival együtt: *Sermones de Sancto Ladislao rege Hungariae – Középkori prédikációk Szent László királyról* (2004). E szövegeket később újra közzéadta, párosítva a Szent László-falképek jól összeállított gyűjteményével: Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról* (2008).

Tovább folyt a Szent László-legenda és a krónikák kapcsolatának vizsgálata is, ahol Szovák Kornél *Századok*-beli tanulmányát (2000) és a Gerics József és Klaniczay Gábor között a *Magyar Könyvszemle* hasábjain lefolytatott vitát (2000 és 2001) érdemes említeni. Egy további fontos vitát akörül folytattak a kutatók, hogy hol volt Szent László első sírhelye. Már a 20. század elejétől kezdve felvetődött egy olyan feltételezés, hogy ez nem Nagyvárad, hanem a László által alapított somogyvári apátság lehetett. Ezt támogatandó Magyar Kálmán egy érdekes tanulmánykötetet adott ki *Szent László és Somogyvár* címmel (1992). A művészettörténész Tóth Sándorral együtt én azok közé tartoztam, akik kételkedtek az erre utaló adatok értelmezésének helyességében – a közelmúltban (2011) azután Solymosi László minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy László somogyvári temetkezésének feltételezése a vonatkozó latin források téves fordításán alapult.

A középkori szentkultuszok történetében új fejezetet nyitott, hogy a római Szent-szék a 13. század elején, III Ince (1198–1216) pápasága idején magához vonta a szentté avatás jogát, amit korábban minden püspök gyakorolhatott a saját egyházmezejében. A pápai „központosítás” egy új, sokkal bonyolultabb és bürokratizáltabb eljárásrendet vezetett be, a szentté avatási pert. A szentté avatási perrel létesített szentkultuszok sajátos forrásanyagának, kánonjogi szempontrendszerének, hatalmi mechanizmusainak korszerű vizsgálatát két nagymonográfia alapozta meg. Az egyik a francia André Vauchez alkotása: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du moyen âge. D’après les procès de canonisation et les documents hagiographiques* [A szentség Nyugaton, a középkor utolsó évszázadaiban – a szentté avatási perek és a hagiográfia dokumentumai alapján] (1981); a másik az izraeli Michael Goodich műve: *Vita Perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century* [Tökéletes élet: a szentség eszménye a 13. században] (1982) – sajnos egyik sincs magyarra lefordítva. E két munka nyomán Európa-szerte megsokszorozódott a késő középkori, ún. „modern” szentek bőséges dokumentációjának feltárása és kiadása.

Az új eljárás mód szerint lefolytatott szentté avatási perek a 13. század elején elsősorban a kolduló rendek vezetésével megújuló késő középkori kereszténység legnépszerűbb főszereplőinek tiszteletét alapozták meg. A legfontosabb köztük a legnagyobb hatású vallási reformer, az önkéntes szegénység ideáljának diadalra juttatója, a kortársai által „alter Christus”-ként tisztelt Assisi Szent Ferenc 1228. évi szentté avatása és páratlanul erőteljes kultusza volt. Miközben Szent Ferenc legendáit a „Ferencs források” sorozat gondos magyar fordításban publikálta, sőt megjelent magyar fordításban Jacques Le Goff *Assisi Szent Ferenc*-könyve is (2002), a „Poverello” kultuszának magyarországi megnyilvánulásával viszonylag keveset foglalkozott a

magyar történeti kutatás. Pedig a legkorábbi magyar nyelvű hagiográfiai írás, a Jókai-kódex Ferenc-legendája többet érdemelne, mint a neki szentelt egy-két újabb tanulmányt (Acél Zsuzsanna, Szörényi László). Remélhetőleg ezt a hiányt bepótolja Konrád Eszter e témában készülő doktori disszertációja.

Az önkéntes szegénység ideálját ferences inspirációra, de laikusként valósította meg Árpád-házi Szent Erzsébet (+1231), legnépszerűbb középkori női szentünk az irgalmasság, jótékonykodás, szegénygondozás, betegápolás középkori mintaképe. Kultuszának kutatását nagymértékben fellendítette a születése 800. évfordulója kapcsán Európa-szerte megrendezett konferenciák sora. Ezek között a legjelentősebbet Erzsébet élete központi színterén, a tübingiai Wartburg kastélyban szervezte Dieter Blume és Matthias Werner, melynek kétkötetes cikk-, dokumentum- és képgyűjteménye (*Elisabeth von Thüringen: Eine europäische Heilige*, 2007) valóban lenyűgöző. De érdekes eredményeket mutattak be az előadók 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémián, valamint az ELTE konferenciáján. Az utóbbit Falvay Dávid állította össze tanulmánykötetté: *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században* (2009). Volt Erzsébetről szóló konferencia Csíksomlyón is, melynek anyagát megjelentette Gábor Csilla, Knecht Tamás és Tar Gabriella Nóra: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában* (2009).

A közelgő Erzsébet-évforduló jegyében jelent meg legfontosabb legendáinak magyar fordítása: *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, szerk. Horváth Tamás, Szabó Irén (2001). Golarits István és Prokopp Mária szép dokumentációt állított össze Szent Erzsébet ikonográfiájáról (2003). A legjelentősebb új kutatási eredmény a Szent Erzsébetéről szóló több mint száz prédikáció felkutatása és kiadása volt, Gecser Ottó munkája, mely angolul került kiadásra: *The Feast and the Pulpit. Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235-ca. 1500* [Az ünnep és a szószék. Prédikátorok, sermók és Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza, 1235–1500k.] (2012).

A Szent Erzsébet példáját követő női szentek közül unokahúga, Árpád-házi Szent Margit (1242–1270) volt – számunkra – a legjelentősebb. A 13. századi szent hercegnők történeténél ismét fontos az összehasonlító szemlélet: ugyanis a közép-európai udvarokban legalább egy féltucatnyi hasonló életpályát befutott szent életű hercegnő volt (köztük Erzsébet nagynénje, Sziléziai Szent Hedvig, unokatestvére, Csehországi Szent Ágnes, unokahúga a Kis-Lengyelországban élt Szent Kinga, ugyanott élt sógornője a szintén szentként tisztelt Salome s élete végén egy másik szentség hírében meghalt unokahúga, az özvegy Nagy-Lengyelországi hercegnő, Jolán). *Az uralkodók szentsége* című, már idézett könyvben részletesen megvizsgáltam ezeknek a ferences és domonkos barátok által felkarolt udvari kultuszoknak az összefüggéseit. E kapcsolatok egy részét Erzsébet, Margit, Kinga és Salome magyar fordításban is elérhetővé tett legendái alapján is tanulmányozni lehet (*Szentek a magyar középkorból. II. Legendák és csodák (13–16. század)*, kiad. Madas Edit, Klaniczay Gábor – 2001).

IV. Béla király leánya, Szent Margit volt Erzsébet után a második magyar szent, akinek szentté avatása ügyében a pápaság az új procedura szerinti, tanúkihallgatásokra támaszkodó szentté avatási pert lefolytatta. 1270. évi halála után két évvel, V. István király kérésére, X. Gergely pápa rendeletére indult meg szentsége ügyében az első vizsgálat – ennek az eredményeit őrzi Margit legrégebbi legendája. Az 1276. júl. 23. és okt. 12. között Uberto Bianchi és La Corre legátusok által lefolytatott újabb tanúkihallgatásnak, bár némi hiányokkal, fennmaradt a jegyzőkönyve (110 részletes tanúvallomás), mely az egyik legbecsesebb középkori magyarországi vallástörténeti forrás. Fraknói Vilmos 19. század végi kiadásának magyar fordítása *Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere* 1999-ben készült el. Hamarosan

várható egy latin–angol kétnyelvű kiadás is, melyben az 1276-os dokumentumok ki-egészülnek a Péterfi Bence által a közelmúltban, a római Orsini levéltárban felfedezett egyéb, Margit szentté avatásával kapcsolatos dokumentumokkal, egyebek között a Mátyás király idején a Margitszigeten gyűjtött újabb csodák leírásával.

A szentté avatási per egész a 20. századig húzódott, Margitot végül 1943-ban avatták szentté, de tisztelete már halála óta folyamatos. A középkor során több legenda örökítette meg életét, köztük az egyik legbecselesebb nyelvemlékünk, a Nyulak szigetén levő zárdában élő domonkos nővér, Ráskai Lea 1510 körül készített másolatában fennmaradt magyar Margit-legenda – e szöveg kritikai vizsgálatán külön munkacsoport dolgozik Debrecenben, M. Nagy Ilona vezetésével.

A Margit-legendák hagiográfiai, filológiai és művelődéstörténeti vizsgálatával már hosszú ideje foglalkozik a magyar történeti kutatás, a legjelentősebb 20. századi írások Lovas Elemér, Mályusz Elemér, Bóle Kornél és Mezey László nevéhez kötődnek. E vitákat újraértékelte és a legendák egymás közti összefüggésére egy új rendszert állított össze Klaniczay Tibor, s bebizonyította, hogy Margit legrészletesebb 14. századi élettörténete, amelyet korábban tévesen „Nápolyi legenda” néven ismert a kutatás (s a feltételezett keletkezési helyéből több téves következtetést vont le), valójában Avignonban íródott, és a másik ismert Margit-legenda szerzőjének, a dominikánus Garinusnak a munkája. Klaniczay Tibor ugyanekkor, Bánfi Florio nyomán, ráirányította a figyelmet arra is, hogy Margitnak az itáliai domonkosok körében volt egy meglepő attribútuma: egy 14. századi pisai legendavariáns alapján azt hirdették, hogy Assisi Szent Ferenchez hasonlóan ő is stigmatizált lett, egy imája közben történt elragadtatás során (vö. Klaniczay Tibor és Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. 1994). Deák Viktória Hedvig OP részletes elemzést készített Garinus Nagylegendájáról, arról, hogy az miként illeszkedett a női szentségről kialakított Domonkos-rendi ideálok tradíciójába, és hogyan használta fel forrásként a szentté avatási per szövegét: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában* (2005) – átdolgozott francia változat: *La légende de sainte Marguerite de Hongrie et l'hagiographie dominicaine* (2013).

A 13. századtól kezdve a szentek életét, csodáit nemcsak a szentté avatási eljárások gazdag dokumentációja örökítette meg a korábbiaknál sokkal részletesebben, megsokszorozódott a róluk készített legendák, liturgikus költemények, képi ábrázolások száma is. A szentek példájának felmutatása az új stílusú prédikáció egyik legfontosabb hivatkozási pontja lett. Ebből a célból prédikációs segédkönyvként állították össze azokat a nagy legendagyűjteményeket, melyek közül a 13. sz. utolsó harmadában a Domonkos-rendi Jacobus de Voragine által készített *Legenda aurea* lett a leghíresebb, magyarul Madas Edit válogatása tette közzé e legendák jelentős részét (1990) – e legendagyűjtemény azóta is a történeti kutatás középpontjában van, 1998-ban jelent meg Giovanni Paolo Maggioni gondozásában a kritikai kiadása.

Hasonló népszerűségről beszélhetünk a képi ábrázolások terén: a miniatúrákon, freskóciklusokon, oltárra helyezett táblaképeken, üvegablakokon ábrázolt szentek ikonográfiája (tipikus ismertető jegyei, szimbólumai, a legendájukból kiemelt kulcsfontosságú jelenetek) egy másik, az írástudókénál sokkal szélesebb publikum számára jelenítik meg a szentek tiszteletét. A középkori magyarországi szentkultusz egyik legjelentősebb képi dokumentuma a 14. századi *Anjou-legendárium*, melyben a *Legenda aurea* történeteinek egy jelentős részét a bolognai miniatúrafestészet stílusát követő mesterek mintegy 700 miniatúrában, képekben elbeszélt legendákká alakították át egy feltételezhetően igen magas rangú megrendelő kérésére. Ezt a páratlan képes legendáriumot a későbbi századokban feldarabolták, legnagyobb részét egy vatikáni kódex tartalmazza, további darabokat a világ további négy nagy könyvtárában fedezett fel a 20. századi magyar kutatás (Vayer Lajos, Levárdy Ferenc, Török Gyön-

gyi). Szakács Béla Zsolt készítette az első alapos monográfiát e műremekről, rekonstruálva az eredeti struktúrát, kiszámítva, hogy a fennmaradt 133 teljes és 9 töredékes kódexlap 532 miniatúrája eredetileg egy mekkora műbe illeszkedett, annak mekkora hányadát képviseli, és minden szent esetében elemezve, hogyan illeszkedett azok ikonográfiája a szélesebb középkori tradícióba, és hogyan értelmezzük a legendárium fennmaradt részében található magyar szentek legendáit (László, Imre, Gellért és a királyi párhoz kapcsolódó Anjou Lajos és Szent Szaniszló képeit). *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei* (2006) című könyvének most jelent meg átdolgozott angol fordítása: *The Visual World of the Hungarian Angevin Legendary* (2016).

A késő középkor részletesebb írásos és képi dokumentációja e kor kutatói számára lehetővé tették a magyar szent királyok és általában a magyar szentek kultuszának együttes vizsgálatát. Itt a legfontosabb újabb megfigyelések a művészettörténet oldaláról érkeztek: Marosi Ernő, Kerny Terézia, Lővei Pál, Poszler Györgyi, Endródi Gábor, Prokopp Mária, Elena-Dana Prioteasa, Dragoș Năstăsoiu tanulmányai képet adnak, hogyan terjedt a „szentkirályok” kultusza Magyarországon és külföldön (Itáliában, német földön), hogyan vették át a 15. században még ortodox környezetben is. A szent királyok kultuszáról Magyar Zoltán, e tárgy körben írt több magyar nyelvű könyvére támaszkodva, 2012-ben megjelentetett egy angol nyelvű összefoglalást *Hungarian royal saints. The saints of the Arpadian dynasty* [A magyar szent királyok. Az Árpád-ház szentjei] címmel.

A középkor utolsó szakaszában, a 15. században felemelkedő obszerváns ferences rend próbált új erőt adni a szentkultusz hagyományos formáinak. Figyelemre méltó lendülettel próbálta újra népszerűvé tenni és példaként szembeszegezni a kor egyre inkább elvilágiasodó városi társadalmával a csodatévő, gyógyító, karizmatikus szentek kultuszát. Ehhez kapcsolódott az obszerváns mozgalom vezéregyéniségének, Sienai Szent Bernardinnak 1450-ben elért kanonizációja. A szentté avatást kiharcoló küzdőtárs, Kapisztrán Szent János, Itáliát elhagyva szenvedélyes prédikációs körutakon harcolt német, lengyel, cseh és magyar földön a világi kultúra hívságai, az eretnekek, majd a kereszténységet leginkább fenyegető törökök ellen, az általa toborzott keresztiesekkel jelentősen hozzájárult az 1456-os nándorfehérvári győzelemhez, és Hunyadi Jánoshoz hasonlóan a csata utáni járványban veszítette életét. Az ő sírjánál, Újlakon kibontakozó csodagyűjtés az egyik utolsó nagyszabású kísérlet volt Magyarországon egy új, kortárs szent tiszteletének diadalra juttatására. Ennek bőséges dokumentumait elemezte Stanko Andrić könyve: *Kapisztrán Szent János csodái* (2009).

A magyar vagy itt élő, itt meghalt szentek kultusza mellett a középkori egyház egyetemes szentjeinek kultusza is igen jelentős volt Magyarországon, és ezekről is született több fontos új feldolgozás. Közéjük tartozik Orbán Imre: *„Ecce iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon* (2001); Kakucs Lajos: *Santiago de Compostela. Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon* (2006); Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje* (2007). Alexandria Szent Katalin és a középkori „mártír szüzek” (Margit, Dorottya, Borbála) kultuszának középkori magyarországi népszerűségével Uhrin Dorottya készülő doktori disszertációja foglalkozik. A legjelentősebb „importált” szent Remete Szent Pál volt, a magyar pálos rend védőszentje, akinek az ereklyéit 1381-ben Nagy Lajos megszerezte Velencétől, és Budaszentlőrincre szállíttatta. Az itt történt csodás gyógyulásokat dokumentáló Hadnagy Bálint mirákulumoskönyvét (1511), amit Knapp Éva tanulmányozott korábban, Sarbak Gábor adta ki (2003). Az univerzális szentkultuszok sorában végül említeni kell a késő középkorban felemelkedő Mária-kultuszt, melynek részletes összehasonlító feldolgozása még mindig várat magára. Szűz Mária tiszteletéhez kapcsolódott édesanyja, Szent Anna igen népszerű magyarországi kultusza, mely Nagy Emőke 2015-ben megvédett doktori értekezésének tárgya.

A szentek kultuszát nagymértékben terjesztette a középkori zarándoklat, a „vallási turizmus” e népszerű formája. A Szentföldre, Rómába, a hispániai Compostelába, Szent Patrik írországi „purgatóriumába” vagy Mariazellbe, Aachenbe zarándokló magyarok dokumentumait Csukovits Enikő *Középkori magyar zarándokok* (2003) és Fedeles Tamás: *„Isten nevében utazunk” Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban* (2015) című könyve elemezte.

A szentek tisztelete túlélte a középkor végének konfliktusait, és bár a kereszténység reformációt követő felében eltörölték e kultuszformát, a katolikus reform új keretekbe foglalta, és új, napjainkig tartó fejezetet nyitott a szentkultuszok történetében. Az e téren született fontos újabb kutatási eredményeket – a Bálint Sándor által kidolgozott alapokon továbbhaladó Szilárdffy Zoltán, Knapp Éva, Tüskés Gábor, Barna Gábor, Serfőző Szabolcs, Szörényi László és mások munkáit itt már nincs tér bemutatni.

A *Korunk* itt közreadott tematikus összeállítása ebbe az eleven kutatási tradícióba illeszkedik, ezt gazdagítja tovább. Zsoldos Attila például bemutatja a Szent István-kultusznak a középkori magyar jogi intézményrendszerre gyakorolt hatását, Bertényi Iván a képi források egy e szempontból még feltáratlan részét, a heraldika, a városi címerek információit gyűjti össze Szent István kultuszához, Magyar Zoltán a Szent Lászlóhoz kapcsolódó – általa már korábban részletesen tárgyalt – néphagyományokról ad új összefoglalást, Bodó Márta áttekinti az Árpád-ház férfi és női szentjeinek kultuszát. A szentkultusz elméleti, tipológiai megközelítésével foglalkozó írások (Marton József, Liviu Jitianu, András István) és a modern kor mártírhalált halt vagy üldöztetést szenvedett katolikus szentjelöltjei, IV. Károly, Apor Vilmos, Márton Áron és Mindszenty József példaszerű életét bemutató tanulmányok (ifj. Bertényi Iván, Németh László Imre, Virt László, Balogh Margit) arról tanúskodnak, hogy a szentkultusznak a napjaink emberei számára is számos tanulsága van. A szentek élete a vallási és az általában vett emberi értékek fontos mintaképet adják az eljövendő generációk számára is.

